

Откъс от НЕподчинение

Моята фетва

Вместо предговор

Има в ислямското минало една светла страница, която наподобява „Утопия“ на Томас Мор. Нарича се Ал-Андалус, или Андалусия. Това е периодът от края на Средните векове, когато процъфтяват арабско-берберските емирства в южната част на Иберийския полуостров. Той приключва на 2 януари 1492 г. – само три месеца преди „католическите крале“ Фердинанд и Изабела да изгонят евреите от Испания и половин година преди Колумб да открие Америка. Мюсюлманите и особено арабите все още оплакват Андалусия в елегични поеми, а националисти, десни, леви и центристски политически лидери припомнят величието ѝ от мимберите на джамиите в празничните проповеди. Това е любима тема в техните учебници и уроци по история, както и в множество книги за деца и възрастни в ислямския свят. Всенародната носталгия пък ни връща към „Изгубеният рай“ на Джон Милтън. Но с едно уточнение – арабите и берберите от Танжер до Дамаск така и не успяха да построят своя Андалусия върху изконната си земя, поради което копнеят за нея в своите илюзии и горчиво-сладки мечти. Те има за какво да жаят: при управлението на техните далечни предшественици животът е бил прекрасен, особено в сравнение с околните империи и кралства. В Ал-Андалус е имало музиканти и богослови, места за развлечения и за поклонение; джамиите са били пълни, но редом с тях са се пълнили и християнските църкви и еврейските синагоги. В отношенията между различните верски групи са царели толерантност и взаимно уважение. И обратното – не са били на почит верските гонения, заговорите срещу „неверници“ или

презрението към други религии. И всички са имали изгода от мирното съжителство.

Това било времето, когато андалуската мюсюлманка имала активно присъствие във всички области на живота от политиката до поезията и от музиката до философията. Животът тогава се отличавал с изтънченост и красота. Процъфтявали са медицината и астрономията, а търговията и финансите били във възход. Естествено, и там не е бил земен рай. Имало е политически и семейни конфликти, принцовете са воювали помежду си за повече владения и богатства и нагонът за власт е бил жив, както винаги. Но въпреки това арабско-берберските владетели и творци са оставили след себе си невероятни архитектурни шедеврови, които и до днес свидетелстват за високите стандарти в естетиката на тези „пришълци“ на европейска почва. Достатъчно е името „Алхамра“, или както го изписват навсякъде „Алхамбра“ – прекрасният дворец, сякаш възникнал от „Хиляда и една нощ“, или голямата джамия в Кордоба, за да си представим каква цивилизация е изгряла и преждевременно залязла в Андалусия.

Плурализмът на култовете, културите и езиците е това, което освобождава съвременния мюсюлманин от заблудите на екстремизма, а присъствието на чужденеца с неговата култура в ислямското пространство позволява да се правят обективни сравнения между различните цивилизации. Това присъствие слага край на една обсебила мюсюлманите илюзия, че ние сме „най-добрата нация“, и ни връща към разума и конкуренцията. Което е и предпоставка за успешното и мирно развитие на индустрията, науката, селското стопанство, литературата и морала.

В деня, в който всеобхватният плурализъм бъде постигнат в арабските и магребските страни и мюсюлманинът започне мирно да

съжителства в своя град с евреите, християните, будистите и нерелигиозните граждани, тогава и неговата страна ще намери себе си в творчеството във всички области и ще се изпълни с уважение към природата, земята, дървото, коня, морето, приятеля и съседа. Носталгията по „изгубената Ал-Андалус“, която е колективно паталогично чувство, ще изчезне едва когато създадем нова „Андалусия“ в Алжир, Тунис, Мароко, Либия, Египет, Леванта, Йемен, Судан, Ирак и Йемен. Но преди това трябва да се освободим от преобладаващите в тези държави духовен мързел, корупция, грабеж и опустошение. На всяко място из арабския свят от Танжер до Алепо могат да възникнат стотици подобия на арабската утопия, когато мюсюлманинът разбере стойността на свободния труд и важността на многообразието, мира и съжителството на културите. И обратното – онзи, който е обсебен от идеята за „възстановяване на контрола на исляма над Андалусия“, не разбира, че в същото време унищожават своята истинска Андалусия. Болният от обскурантизма арабски мозък отхвърля всички форми на развитие, напредък и откритост към света, налагайки капсулиране на обществата под негова власт. През цялата досегашна история той е изгарял книги и библиотеки и на тяхно място е издигал статуи в прослава на провалени лидери и тирани. Този доминиращ интелектуален и политически типаж ражда от фантазиите си призрака на новите кръстоносци от Запада и постоянно създава разделение между цивилизации, култури и секти. Оказвайки открита или прикрита подкрепа на ислямисткия екстремизъм в Европа, той отслабва позициите на умерените политически сили там и тласка западноевропейските общества в орбитата на фашистки, националистически и расистки партии. По такъв начин фикцията за „кръстоносния Запад“ може да се превърне в самореализираща се

прокоба, насочена срещу присъствието на араби и мюсюлмани в Европа.

От Мохамед Халаф

Предговор

От Проф. Цветан Теофанов, арабист-литературовед и ислямовед, професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Книгата на журналиста Мохамед Халаф – един от най-задълбочените и компетентни български анализатори на процесите, явленията и събитията в Близкия изток – въвежда читателя в глобалните проблеми на мюсюлманските общества и общности с акцент върху арабския свят. Мащабният замисъл цели през призмата на отношението към религията да се набележат актуалните политически и социални „болести“, от които страдат мюсюлманите в отделните региони, включително и на запад, като се открият колизиите между консервативните и реформаторските сили и изводите се подкрепят с конкретен фактологичен материал. Похвална е смелостта на автора да се впусне, при това по разбираем за широката публика и увлекателен начин, в толкова сложна, полемична и деликатна, да не кажа – табуизирана тематика. Написана с искрена загриженост, но и с безпощадна откровеност за съдбата на мюсюлманите в техните държави и като диаспора в чужбина, книгата навлиза в най-бурните води на морето от конфликти, кризи и ожесточени дебати, търсейки спасителен бряг. В многобройните си публикации, както и в честите си медийни изяви, Мохамед Халаф винаги е застъпвал ясна гражданска позиция на критична личност, убедена в нуждата от епохални промени в Третия

свят. Подобни възгледи и очаквания се споделят не само от враждебно настроени външни наблюдатели, но и от вярващи мюсюлмански интелектуалци и демократични организации. През 2015 г. например във Вашингтон е основано „Движение за мюсюлмански реформи“. Учредителите му обявяват декларация, в която се отхвърля упражняването на джихадистко насилие наред с ислямския етатизъм и екстремистката идеология. Една от инициаторките на организацията – индийско-американската писателка и активистка от сунитско семейство Асра Номани – обобщава целите на организацията: „Ние се противопоставяме на много реалната интерпретация на исляма, която подкрепя гнета, социалната несправедливост и политическия ислям... Проблемът е в родното място на исляма – Мека, Саудитска Арабия, където тази интерпретация е тръгнала по света през последните четири десетилетия, създавайки агресивни войнствени групи от Индонезия до Сан Бернардино, Калифорния. Трябва да си върнем вярата. И това трябва да стане чрез принципите на мира, социалната справедливост, човешките права, правата на жените и секуларизирането на управлението“. Мохамед Халаф разглежда именно този кръг от проблеми и дава много примери за подобни инициативи и начинания, които подсказват, че и в самите мюсюлмански общности отдавна се носи „вятърът на промяната“. Когато говорим за арабския свят, религиозната теория и практика неизбежно се обвързват с политико-социалните реалности – неизкоренима традиция още от времето на Пророка Мухаммад. Авторът на книгата, прокуден от диктаторския режим в Ирак, дошъл у нас като емигрант през 1978 г. и останал за постоянно, познава отлично отвътре арабския свят и смята себе си за един от милионите мюсюлмани, надигнали глас срещу злоупотребите с исляма и насилието „в името на Аллах“.

Разгорещеният дебат за нуждата от осъвременяване на ислямския дискурс и оттук за модернизирването на мюсюлманските общества обхваща три главни течения. Първото изхожда от убеждението, че религиозното наследство пречи на развитието по пътя на прогреса и ключ към решаването на кризата е преодоляването на вековните заблуди. Реформата е назряла необходимост по обективни причини най-вече като противодействие срещу екстремизма и тероризма. Втората група признава основанията за промяна, но в настоятелните искания за обновление вижда скрити намерения и чужди интереси, а именно посяване на вражди сред мюсюлманите и опит за разрушаване на сплотеността им. Такава впрочем днес не съществува и всяко говорене за съвкупна доктрина и общност от единомишленици почива на погрешна презумпция. Третата позиция се заключава в догмата, че ислямът не се нуждае от актуализиране, защото в Божия замисъл е вложена универсална и съвършена способност за самообновление и насочване по пътя на прогреса. Пороците и слабостите, доколкото ги има, произтичат не от религиозната платформа, а от погрешното ѝ тълкуване и прилагане. Според достоверно изказване на Пророка „в началото на всеки сто години Аллах ще изпраща на моята общност човек, който ще обновява религията ѝ“. Това е учен, който ще прави нов прочит на първоизворите, за да ги приведе в съответствие с актуалните условия. Повечето светили на исляма възприемат обновлението като връщане към неговата „чистота“ от годините на зараждането му. Утопичният идеал за изгубения рай на златната епоха, която обхваща и управлението на т.нар. „праведни халифи“ (632–661), се търси във времето приживе на Пророка, когато е разкривал и разяснявал на сподвижниците си кораничните откровения и е давал личен пример за изпълнението им. Шиитите смятат, че кораничният текст в сегашния му вид е просто „мълчащо“, мъртво писание, докато

Пророкът наред с посветените от своя род е „говорещият Коран“, т.е. негов автентичен тълкувател. Поради липсата на всепризнат духовен водач и наставник днес претенденти за подобна роля се намират в изобилие.

Тук възниква и скептичният въпрос: дали и доколко е възможно ислямът да се реформира по западен християнски модел, след като опитите да му се придадат рационалност и гъвкавост с оглед на съвременното развитие започват преди близо две столетия, без да се стигне до траен напредък? Колкото и да варира отговорите на този въпрос, давани от нароилите се през вековете теологични доктрини и влиятелни личности, повечето не дръзват да оспорят хегемонията на религията в цялостния живот на мюсюлманите. Според преобладаващото мнение на догматиците тя има основополагаща, дори изключителна роля в мюсюлманските общества за формирането на разбиранията, поведението и психологията на отделния индивид, а също и на социума. Реалността обаче, далеч по-сложна и „своенравна“, не се подчинява на опростенчески постулати и теологични конструкти.

От XIX век до днес либералните мюсюлмани виждат сред причините за изостаналостта на своите страни религиозната закостенялост и неспособността за адаптиране към прогреса на модерния свят. Сякаш неизбежно еволюцията на социалните нагласи и пътят към реформите в обществото минават през идеята за ревизиране на исляма.

Ясно е, че трудовете и разсъжденията на шепа съвременни интелектуалци, пък били те и повече на брой, не биха могли да се съизмерват с тежестта на нормите и предписанията, които Пророкът Мухаммад е заложил във фундамента на религиозната си доктрина и е утвърдил личния си пример за изпълнението им като висш образец за подражание. Престъпването на традицията, осъждано

като нововъведение и светотатство, дамгосва завинаги дръзналия да го извърши.

Поради наличието на хиляди документирани изказвания на Пророка, някои от които съчинени след смъртта му с користна цел, почти всяко твърдение може да се подплати със съответния аргумент. Хадисният корпус е основно анализиран от мюсюлманските учени и съставлящите го текстове са класифицирани по степен на достоверност, но това не пречи на манипулаторите да се позовават и на измислици, за да защитят спорни тези. Коранът, „низпославан“ на части в период от двайсет и две години, също предоставя понякога поле за противоречиви тълкувания, доколкото някои откровения са отменящи, а други – отменени, и така настава объркване по съществени въпроси (като например кога и срещу кого може да се упражнява сила) или поне се прибягва до спекулативни цитирания без оглед на цялостния контекст. Мненията на теолозите от различни течения по конкретни казуси, включително за свързани с джихада, насилието, отношението към пленниците, жените и т.н., нерядко се поляризират. Ако въобще се отхвърли достоверността на хадисния корпус и се възприеме прословутият принцип за тълкуване на Корана чрез самия него, не бихме се учудили да се стигне до буквализъм и до произволни твърдения – всеки да го чете съгласно собствените си разбирания, становища и субективни цели. Нихилизмът по отношение на традицията, разработена от всеотдайни и изключително задълбочени учени, крие реалната опасност да се затворят вратите пред истинското познание за първоизворите на исляма. Друга „болест“ на кораничната екзегеза през вековете е атомистичният подход, при който всеки отделен текст се разяснява сам за себе си, без да се отчитат мястото и логиката му в цялостното послание на Свещената книга.

Ограничеността на крайните представи за исляма и за мюсюлманите проличава, когато анализираме и някои аспекти на академичния дебат сред западните мюсюлмански учени и реформатори, които преосмислят класическите религиозни постановки в съответствие с реалностите на модерния свят и с глобализационните процеси, без да излизат от широките рамки на догмата. И те, подобно на ислямистите, се обръщат към Корана и „пътя“ на Пророка Мухаммад, за да посочат параметрите на отклонение от тях и да възстановят първичната и неизменна „чистота“ на вярата, но наред с това се съобразяват с дистанцията на времето и промяната в условията, допускайки възможност за актуализиране и либерализиране на теорията и практиката. Реформаторите ревизират постулата за универсализма на схоластичните тълкувания и установяват историческата рамка на традицията с аргументи за нейната зависимост от обстоятелствата, културата и властта. След смъртта на Пророка и края на управлението на праведните халифи (661 г.) настъпва субективизиране и дори изопачаване на кораничните истини под влияние на лични интереси и разбирания и същевременно някои неправилни интерпретации на ислямските първоизточници се абсолютизират като вечни Божи закони. Онова, което се очаква от днешните мюсюлмански учени, е да изчистят вярата от наслоените заблуди и мъртвите догми и да възстановят функциите ѝ в руслото на пълноводния живот. Интелектуалният феномен евроислям се гради върху съчетаването на трайните ценности на религията и съвременното преформулиране на нейните норми и предписания, но и това течение провокира, основателни или не, възражения. Взаимодействието на исляма с модерността – „Просвещението“, идващо от запад – като цяло е породило не толкова либерализиране, колкото втвърдяване на възгледите. Опитите за внасяне на

демократия отвън само изостриха агресивните реакции на съпротива срещу реформаторския уклон. Причините се обясняват по-скоро с историческите и интелектуалните условия през последните два века, вместо да се търсят аргументи в съдържанието и наследството на религията. В крайна сметка рядко се стига до критичен анализ на епистемологията, а вместо това се разработват филологически методи и подходи, смятани едва ли не за революционна стъпка. Всъщност те се ограничават до критика на текстовете и източниците на част от хадисния корпус, без да се засягат по принцип кораничните откровения, но и това води до сблъсък с догматиците.

Когато например споменатият и от Мохамед Халаф египетски теолог Наср Абу Зайд се опита да докосне, макар и плахо, теологичните бариери през деветдесетте години на миналия век, го осъдиха като вероотстъпник, без да е такъв, и го подложиха на унищожително преследване, дори го принудиха да се разведе със съпругата си, без да е съгласна, с аргумента, че мюсюлманка не може да е омъжена за безбожник.

В своята книга Мохамед Халаф не само поставя редица съществени въпроси, но и дава обстойни компетентни отговори, подкрепени с много факти. Цитират се и резултатите от статистически изследвания с претенции за безпристрастност, въпреки че върху изводите им винаги ще пада сянка на съмнение от заинтересованите страни, особено ако става дума за стотици милиони мюсюлмани от 57 държави с твърде различни реалности. По-обобщаващата първа глава на книгата рисува доста мрачна картина, която създава донякъде представа за безизходица, но следващите глави разсейват това погрешно, повърхностно впечатление. Ето какво би разбрал непосветеният читател от началните раздели: „магията“ на исляма, която се изразява в заразителния му прозелитизъм (привличането на

нови последователи), е заблуда; в редица арабски държави ислямът преживява криза за разлика от отделни мюсюлмански страни със сравнително по-демократично устройство; вместо факти ислямската история предлага измислици и илюзии, сляпо приемани за истина от масата мюсюлмани, а „зрящите“ си затварят очите за съчинителствата, защото се боят от гнева на мнозинството; причина за корупцията и стагнацията на мюсюлманските общества е фактът, че теолозите са загърбили вярата и служат на управниците, като легитимират тяхната политика.

Мохамед Халаф поставя особен акцент върху последния извод, защото смята, че „причината за изостаналостта на мюсюлманите не е нито ислямът, нито колониализмът, а фаталната за техните страни симбиоза между духовната и светската власт, между духовенството и държавата“. Изход от дълбоката криза има и той трябва да се търси в преодоляването на изолацията и противопоставянето и в придържането към дух на толерантност и мирно съжителство с представителите на другите религии.

В книгата се дискутира и отношението на исляма към жените главно чрез задължаването им да носят определено облекло (хиджаб, никаб, абая), но и чрез анализ на брачни и сексуални традиции. Тази тема е твърде експлоатирана от всякакви недоброжелатели като доказателство за унижителното положение на мюсюлманките и оттук – за анахронизма на тяхната религия. Знаем също и за вълната от протести в Иран срещу принудата да се носи хиджаб дори от чужденки. Не е тайна, че когато пътуват зад граница, повечето иранки снемат покривалото още в самолета.

Наскоро стана известен и случаят с пакистанска жена, която едва не била линчувана от тълпа за богохулство. Понеже десенът на роклята ѝ бил с щамповани арабски думи, хората помислили, че това са

откъси от Корана, а всъщност пишело „халуа“ (сладкиш). Наистина за мюсюлманките дрескодът е по-строг, отколкото за единовърците им мъже, но изискванията към тях варират в зависимост от местните традиции. По витрините на магазините в Иран например са изложени и по-светли и пъстри женски облекла, по улиците обаче може да се видят почти само черни покривала. А като студент в Багдадския университет през 80-те години на миналия век ми правеха впечатление колежки, които носеха абая, но влезеха ли в университета, обикновено я събличаха. За тях това беше пространство за по-освободено поведение. Днешната ситуация в Ирак, а и в други арабски държави, уви, е наложила връщане към консерватизма.

Освен че предоставя интересна и полезна информация по темите за женския дрескод и временния брак (мисяр), без да изневерява на либералните си възгледи, Мохамед Халаф излага проблема в цялата му комплексна сложност на изток и на запад през призмата на различни мнения. Трябва да проявим разбиране и към по-възрастните и свенливи мюсюлманки, които харесват удобството на традиционното си облекло не защото се изживяват като изразителки на религиозно или политическо послание, а просто дрехите скриват от хорските очи недостатъците на тялото и дават душевно спокойствие.

Битката с „ислямисткия тероризъм“ е също тема, на която са посветени множество изследвания и поради това е достатъчно омръзнала на читателите, въпреки че кървавите атаки на екстремистите по света не секват и съпричастието към невинните им жертви се споделя от милиони хора. И анализатор, но и сладководен разказвач, верен на журналистическия рефлекс, Мохамед Халаф успява да намери златния баланс между теоретичната информация и живата история, така че повествованието винаги интригува.

Авторът говори именно за ислямистки, а не за ислямски тероризъм – важна подробност, доколкото мюсюлманските теолози, пък и обикновените вярващи в преобладаващото им мнозинство споделят убеденост в умерената и мирна същност на своята религия като среден път между крайностите.

Верен е изводът на Халаф, че „повечето мюсюлмани отхвърлят най-насилствените, екстремистки джихадистки идеологии. От друга страна [...] повечето от тях отхвърлят заедно с това усилията за преосмисляне на исляма по нов, умерен, толерантен и съвременен начин“. С други думи, макар и да запазват консервативните си възгледи, мюсюлманите по света не одобряват екстремизма. В една или друга степен религията се дистанцира от политиката. Човечността побеждава сатанинското начало.

Не по-малко актуален е и въпросът за ролята на ислямизма в Европа. Мюсюлманите съставляват 4,9% от населението на Стария континент, като прогнозите сочат вероятност за значително, дори двойно увеличение през следващите десетилетия. Логично е да се запитаме как тези общности се вписват в цялостния живот на отделните страни.

Колкото и да е парадоксално, един от най-изявените модерни европейски интелектуалци реформатори, споменат и в книгата, е внук на Хасан ал-Банна, основателя на „Мюсюлмански братя“. Философът проф. Тарик Рамадан (род. 1962 г.), египтянин по произход, швейцарски гражданин и жител на света, роден, израсъл и образован в европейска среда, защитил дисертация на тема за Ницше, е сред най-влиятелните, макар и спорни публични личности, които си позволяват да говорят от името на мюсюлманските общности в Европа. Той е автор на няколко книги на френски и арабски, сред които се открояват преведените на английски

Ислямът, Западът и предизвикателствата на съвременността и Западните мюсюлмани и бъдещето на исляма. В трудовете му се дискутират три фундаментални теми: нуждата от дълбока духовна религиозност сред мюсюлманите на основата на ислямските първоизвори; излизането на западните мюсюлмани от изолацията им на малцинство и пълноценното им участие в обществата, в които живеят; изискването за нов, вдъхновен от вярата морал в поведението на всеки отделен мюсюлманин и в социалните и икономическите взаимоотношения. Тези три теми формират цялостна теория за нуждата от религиозна, културна и социална реформа и разглеждането на религията през призмата на всички аспекти на живота.

Уви, авторитетът на Тарик Рамадан бе силно разклатен от обвинения в изнасилване на четири жени – факт, който адвокатите му в началото отхвърлиха, а впоследствие се наложи да го признаят. Казусът стигна до съда, който се произнесе в полза на жертвите и постанови наказание от девет месеца затвор. Ясно е, че след излежаната присъда претендентът за говорител на европейските мюсюлмани се сблъсква с недоверие при проповядването на ислямските морални ценности.

Един от конкретните проблеми, които привличат изследователския интерес на Мохамед Халаф в цялата книга, са радикалните нагласи и действия сред мюсюлманите на запад, особено във Франция – европейската държава с най-многобройно мюсюлманско население (5,72 милиона, 8,8%). Прословутият джихад, за който са изписани стотици томове на различни езици, ражда и убива своите уродливи деца, повечето от които бегло познават ислямската доктрина. Каквито и мотиви да се крият зад тази сляпа форма на съпротива срещу абстрактен враг, която се стоварва върху невинни хора, актовете на насилие не могат да се оправдаят с аргументи за

религиозен закон и дълг, без да се прибегва до манипулативни стратегии.

В качеството ми на учен, който не само дълги години е навлизал в ислямската теория и цивилизация, но и много е обикалял източния свят, смея да твърдя, че при цялата му разноликост там живеят толерантни народи и обикновени хора, за които религията е традиционна ценност – носител на доброта. Ако изключим, разбира се, конфликтните зони, които наистина се разрастват и бълват вълни от агресия, останалите региони водят своето мирно съществуване, макар и в стагнация. Екстремистите, както впрочем и реформаторите, са пренебрежимо малцинство, но колкото по-драстични са действията им, толкова по-голяма вина и отговорност се стоварват върху цялата общност.

Ако на места книгата поражда несъгласия, не бива да забравяме, че макар и да е университетски преподавател, авторът ѝ е преди всичко журналист с емоционално отношение към случващото се в арабския свят. Ако той следваше обективизиран академичен подход, какъвто безспорно би могъл да приложи, тогава би бил по-предпазлив в оценките и заключенията си, поне що се отнася до тяхното генерализиране, вместо да се конкретизират с по-прецизна аргументация. Още по-рисковано е да се дават окончателни експертни мнения за динамични процеси в епоха на разклатен световен ред. Така или иначе, тази полезна и навременна книга е в ръцете на читателя, който сам ще прецени колко важна е тя за взаимното разбирателство между хората.